

рійські групи; бойовий склад засобів ППО, що входили до складу 1-го Українського фронту протягом періоду проведення операцій з визволення України, поділявся на повітряний (винищувальна авіація) та наземний (зенітна артилерія та зенітні кулемети, ПСОЗ і прожекторні підрозділи); покращення організаційно-штатної структури з'єднань та частин засобів ППО 1-го Українського фронту, посилення зенітною артилерією дивізій, корпусів і армій сприяло удосконаленню способів бойового застосування з'єднань та частин засобів ППО, зміцненню надійності прикриття угруповань військ і об'єктів, підвищенню живучості засобів ППО в операціях.

У подальшому темою дослідження може бути озброєння засобів ППО 1-го Українського фронту.

¹ Лосев И. Ф. Маначинский А. Ю., Трофимов Ю. А. 39 НИИ ПВО Сухопутных войск Вооруженных сил СССР / И. Ф. Лосев. – К.: Гнозис, 2007. – 245 с.

² Чесноков Ю. Т. История создания и развития войск противовоздушной обороны сухопутных войск. – М.: СПКГК РФ, 1998. – С. 78.

³ Андерсен Ю. А. Противовоздушная оборона Сухопутных войск. – М.: Воениздат, 1979. – 303 с.

⁴ Наступление 1-го Украинского фронта на киевском направлении в 1943 году. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1951. – 264 с.

⁵ Приказ Народного комиссара обороны СССР № 0017 от 26 апреля 1944 года “Об усилении огневой мощи зенитных артиллерийских дивизий находящихся на фронтах”. http://militera.lib.ru/docs/da/nko_1943-1945/01.html

⁶ Противовоздушная оборона войск в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Кн.2. Уч. пос. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1973. – 256 с.

⁷ Противовоздушная оборона войск в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Кн.3. Уч. пос. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1977. – 552 с.

⁸ Противовоздушная оборона войск в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Кн.2. ... – С.151.

⁹ Руководство по боевому применению средств ПВО при обеспечении войск. – М.: Воениздат, 1944. – 104 с.

¹⁰ Полевого устава Красной армии (Проект). – М.: Военное издательство НКО 1943. – 396 с.

¹¹ Противовоздушная оборона войск в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Кн.3. ... – С.347.

¹² Боевой состав советской армии. Часть III. (январь – декабрь 1943 г.) военное издательство министерства обороны СССР. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1972. – 336 с. <http://www.soldat.ru/files/3/22/35/189/>

¹³ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23, Ч 1. – Спр. 956. – Арк. 31.

¹⁴ Боевой состав советской армии. Часть IV. (январь – декабрь 1944 г.). – М.: Военное издательство министерства обороны СССР, 1988. – 376 с. <http://www.soldat.ru/files/3/22/35/189/>

¹⁵ Наступление 1-го Украинского фронта на киевском направлении в 1943 году. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1951. – 264 с.

¹⁶ Боевой состав советской армии. Часть IV.... <http://www.soldat.ru/files/3/22/35/189/>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Гавриш Л. А. Ушаков Н. А., Грушко О. С. Сборник тактических примеров по боевым действиям зенитной артиллерии в Великой Отечественной войне / Л. А. Гавриш. – Издательство академия, 1980. – 342 с.

¹⁹ Андерсен Ю. А. Противовоздушная оборона Сухопутных войск. – М.: Воениздат, 1979. – 303 с.

²⁰ Противовоздушная оборона войск в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Кн. 3. – С.345.

*Александр Остапчук
(Київ)*

ОРГАНИЗАЦИЯ СОЕДИНЕНИЙ И ЧАСТЕЙ СРЕДСТВ ПРОТИВОВОЗДУШНОЙ ОБОРОНЫ ВОЙСК 1-ГО УКРАИНСКОГО ФРОНТА В ПЕРИОД С ОКТЯБРЯ 1943 ГОДА ПО ИЮЛЬ 1944 ГОДА

В статье анализируется организация соединений и частей средств противовоздушной обороны войск 1-го Украинского фронта в период с октября 1943 года по июль 1944 года.

Ключевые слова: организация, управление, зенитная артиллерия, противовоздушная оборона, 1-й Украинский фронт, истребительная авиация.

*Oleksandr Ostapchuk
(Kyiv)*

ORGANIZATION OF AIR DEFENSE TROOPS UNITS OF THE 1ST UKRAINIAN FRONT IN THE PERIOD FROM OCTOBER 1943 TILL JULY 1944

The article analyzes the organization and units of air defense troops of the 1st Ukrainian Front in the period from October 1943 to July 1944.

Keywords: organization, governance, anti-aircraft artillery, air defense, the 1st Ukrainian Front, fighter aircraft.

УДК: 94 (477.85) „1939/1945”:323.12

*Наталія Абрамова
(Чернівці)*

ГОЛОКОСТ НА БУКОВИНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ БУКОВИНСЬКОЇ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ

Пропонована стаття розкриває перебіг подій Голокосту на Буковині в роки Другої світової війни та їх специфіку як наслідок певних етнонаціональних процесів в краї, що відбувались протягом XVIII – початку XX ст.

Ключові слова: Голокост, геноцид, етнонаціональна політика, антисемітизм, толерантність, колаборація.

Дослідження різних аспектів подій Другої світової війни вже багато десятиліть привертають увагу істориків. Складовою частиною цих подій є Голокост – політика ретельно спланованого тотального знищення єврейського населення Європи. На окупованій території України загинула найбільша

кількість євреїв СРСР – понад 1 млн. 500 тис. осіб. Антиєврейський геноцид на окупованих українських землях здійснювався силами німецьких та румунських загарбників при допомозі та підтримці колаборантів із числа місцевого населення. Беззаперечним фактом є й те, що частина українців навіть в скрутних умовах окупації ризикували своїм життям та життям близьких, надаючи допомогу євреям. Більшість пересічного українського населення виявляла більшу чи меншу міру нейтральності щодо подій Голокосту. Такий підхід викликає необхідність дослідження саме гуманітарних аспектів Голокосту – проблем адаптації та морального вибору людей в екстремальних умовах, взаємовідносин між соціальними та національними групами, оцінки психологічних та морально-етичних мотивів різних моделей поведінки. Важливо прослідкувати історичні передумови розвитку міжнаціональних взаємин. Адже єврейсько-українські стосунки протягом багатовікової спільної історії двох народів склалися надзвичайно драматично. З одного боку, є своя доля правди у словах українського історика Я. Дашкевича: „... Характер українсько-єврейських відносин визначали 356 років більш-менш нормального співіснування. Тому що інакше не зібралось би на Україні на початок XX ст. біля третини світового єврейства”¹. З другого боку – Хмельниччина, гайдамаччина, погроми часів Першої світової та Громадянської війн – не могли не залишити слід в колективній пам’яті єврейського народу і всього населення України. Дослідження гуманітарних проблем історії Голокосту особливо актуальні для сучасного українського суспільства. Адже в умовах поліетнічного середовища Україні доводиться вирішувати дві проблеми – відродження національної свідомості українського народу та забезпечення вільного розвитку громадянам інших національностей, для яких ця земля стала рідною, уникнення ксенофобії, дискримінації за національною чи релігійною ознакою. Ретельне вивчення уроків минулого, з урахуванням регіональних особливостей, історичного досвіду мирного співжиття дасть змогу уникнути численних помилок і сприяти розбудові гармонійного толерантного суспільства. Події Голокосту на Буковині в контексті багатокультурного середовища становлять важливу наукову проблему, що привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Висвітлення проблеми допоможе розв’язати низку важливих питань в галузі формування засад соціального та культурного розвитку суспільства. Пропонована стаття – є спробою на основі вивчення досліджень наукового і публіцистичного характеру, архівних матеріалів, спогадів очевидців скласти загальну картину подій Голокосту на Буковині та зрозуміти роль місцевого населення в цих подіях; проаналізувати мотиви поведінки представників різних етнічних груп в умовах тотального знищення євреїв; встановити зв’язки між етнонаціональними процесами в регіоні в різні історичні періоди та їх віддзеркаленням в умовах Голокосту.

Буковина – дивовижний край. Віками проживаючи тут, різні народи протягом століть викували те, що є тільки буковинським. Це долі полі – культурності, дух співжиття і взаємоповаги представників різних культур. Феномен „буковинізму” формувався у конкретних історичних умовах. Традиції толерантності на Буковині беруть свій початок з часів австрійського панування (1775-1918 рр.). Після першого візиту у 1783 р. у Чернівці австрійський монарх Йосиф II запросив селитися тут представників усіх національностей, гарантуючи рівні права культурно-економічні можливості. А після революції 1848 р., коли Буковина отримала статус окремого коронного краю і широку автономію, почався активний процес політичного, економічного та культурного розвитку усіх етносів, що населяли цю територію.

Для регіональної самосвідомості буковинців характерним було явище, що отримало історичну назву „буковинізм”. Воно перш за все визначалося пріоритетом самовизначення «буковинець» над етнонаціональним самовизначенням та наявністю особливого регіонального патріотизму. Про міжнаціональні стосунки на побутовому рівні так згадує Цирковнюк Микола, житель Нової Жадови Сторожинецького району, українець: „Жиди були добрі, а німці ще май ліпші. Німці жили компактно в куті „Айхенау”, мали свою управу... Німці з жидами жили дружно... Жидівських хат було три сотки, майже у кожній хаті магазин, навіть бідніший жид гендлював. Вони з повагою ставились до нас, українців. Вони вітали українською мовою...”². Андрухович Франц Миколайович 1934 р. народження, уродженець селища Біла Кіцманського р-ну, що на околиці Чернівців, розповідає: „До війни в Білій не було єврейської общини, але біля Пруту, там, де тепер розташований дріжджзавод, жило кілька єврейських родин. Вони тримали крамниці і багато людей йшли туди купувати речі, продукти, навіть у кредит. Проблем у спілкуванні не було – мирно жили...”³. На Буковині майже не було жодного села, де не проживало б кілька єврейських родин. Наприклад, у Клішківцях, що на Хотинщині, ще й понині частину села, де хата в хату жили євреї, називають „межи жидами”. Тому й не диво, коли бабуся, скажімо, посилає онука піти „межи жиди” до крамниці купити хліба. А старші люди в селі пам’ятають імена майже всіх сусідів-євреїв, які проживали поруч.

В Чернівцях єврейське життя набуло великого розмаху. Тут був цілий єврейський квартал – Юденштадт, діяли єврейські школи, лікарні для бідних, існували мікве і цвинтар, більше 50 синагог. Після отримання в 1864 р. виборчого права чернівецькі євреї мали найбільше депутатське представництво у міській раді. Вони висунули з свого середовища двох бургомістрів: д-ра Едуарда Райса і д-ра Соломона Вайсельберга⁴. Буковинські євреї, на відміну від багатьох інших єврейських громад України, мали можливість вільно здобувати вищу освіту. Для прикладу: у другій половині

90-х років XIX ст. кількість єврейської молоді в Чернівецькому університеті досягала 40%. У 1902-1903 н.р. в університеті навчалось 145 румунів, 60 українців, 39 поляків, 12 сербів, 4 чехи, 8 росіян, 2 вірмени, 4 болгар, 104 німці і 224 євреї. У 1905 р. в університеті навчалось 636 чоловік, у тому числі 264 євреї (41%)⁵. Це безсумнівний доказ того, що на Буковині євреї сформували новий етнос – буковинське єврейство, яке мало широкі рівні можливості для повноцінного розвитку і гармонійно впліталось у поліетнічний візерунок краю. Прикладом позитивної етнополітичної політики австрійського уряду була т.зв. „буковинська згода” 1910 р., коли реформа виборчого законодавства у краї дозволила стабілізувати громадське життя Буковини і уникнути зіткнень на етнічному ґрунті.

Отже, за сприятливої національної політики австрійської влади на Буковині було створено

умови для повноцінного розвитку усіх етносів, які проживали тут і склались унікальні традиції толерантного співжиття. Наявність демократичних прав і свобод пробуджувала політичну та культурно-просвітницьку активність буковинці в, яка сприяла взаємовпливові різних культур одна на одну.

Історичні зміни, які відбулися на Буковині на початку XX століття відбилися на соціальній структурі і позначились на подальшому соціально-економічному, політичному та культурному розвитку краю. За даними перепису 1890 р., загальна картина етнополітичного співвідношення в Північній Буковині була такою: українці – 58%, румуни – 34%, євреї – 14%, німці – 6%, поляки – 4%⁶. В цілому на всій Буковині за переписами 1890, 1900, 1910 рр. національне співвідношення було трохи іншим (див. табл. 1)⁷.

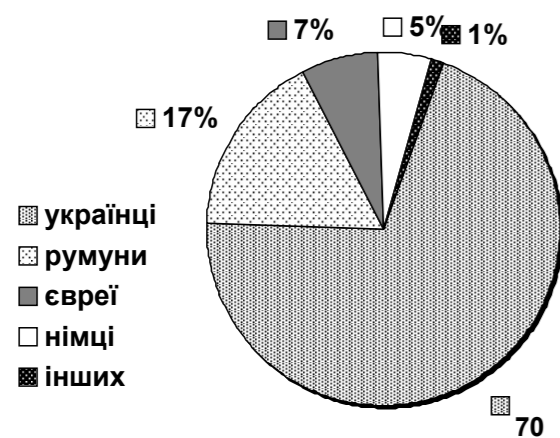
Таблиця 1
Національний склад населення Буковини у 1890-1910 рр.

	українці	румуні	євреї	німці	поляки
1890 р.	268367 (41,37%)	208301 (32,42%)	82717 (12,8%)	59784 (9,25%)	23604 (3,67%)
1900 р.	297798 (41,16%)	229018 (31,65%)	96150 (13,16%)	63336 (8,67%)	26857 (3,71%)
1910 р.	305101 (38,38%)	273254 (34,38%)	102919 (12,86%)	64932 (8,12%)	36210 (4,56%)

Отже, українці в цей період на всій Буковині були найбільшою національною спільнотою, а євреї в певному посідали третє місце (у м. Чернівці у відсотковому співвідношенні з іншими етносами євреї займали перше місце).

За даними Державного архіву Чернівецької області станом на 1940 р. картина національного представництва в краї виглядала так (див. схему 1)⁸.

Схема 1. Національний склад населення Чернівецької обл. у 1940 р.

Такі зміни національної картини прямо пов'язані із зміною історичного фону та конкретними суспільно-політичними процесами, що відбувались на території Буковини. Весь перший

період румунської окупації (листопад 1918 – червень 1940 рр.) проводилась політика румунізації Північної Буковини, в ході якої всі німецькі та іншомовні вивіски змінювались на румунські, було понищено всі австрійські державні символи. Уже в 1926-1927 рр. на Буковині не залишилось жодної української народної (початкової) школи⁹. Із прискоренням процесу фашизації країни дискримінація інших національностей на Буковині особливо посилювалась. Шалена шовіністична пропаганда, яка поєднувалась з каральними заходами, проводилась під гаслом „Румунія для румунів”¹⁰. Національна асиміляція місцевого населення в румунському середовищі здійснювалась методами економічної, політичної, ідеологічної і культурно-освітньої дискримінації¹¹.

Під впливом більшовицької і фашистської пропаганди у 30-х роках на Буковині спостерігається поляризація політичних поглядів. Значна частина єврейського населення пройнялася комуністичними ідеями. Серед румунської і німецької молоді набули популярності фашистські ідеї. Українці залишались вірними національно-демократичним поглядам. В 1933 р. на фасаді Німецького народного дому розвівався прапор Третього рейху, а євреї почали розглядати як небажаних гостей у його приміщеннях. Тобто почали з'являтися симптоми майбутнього катаклізму¹². У протоколі рішення „Німецького народного союзу Буковини” від 26 вересня 1933 р. прозвучала теза, що „...стосовно

расового питання він (союз) стоїть на позиції арійського походження...”¹³. Антисемітські тенденції в Румунії набирають дедалі більших обертів у цей період і поступово переходять у ранг державної політики. Про державний антисемітизм у Румунії повідомляла австрійська дипломатична місія у Бухаресті ще в 1922 р.: „...Не можна піддавати сумніву, що антисемітизм в Румунії з її 7,5% євреїв завжди існував, суттєво загострився та отримав сприяння через визнання того, що більшовизм, – якого тут правомірно бояться як чуми, – був витвором євреїв. Незважаючи на це, не можна забувати, що єврейське прагнення до наживи не було для жодної країни більш небезпечним, ніж для Румунії з її неосвіченим, неохайним та частково відверто лінивим селянським населенням”¹⁴.

У багатьох документах 30-х років мова йшла про очевидні антисемітські настрої на Буковині, особливо у містах. У листі, що надійшов до Німецького консульства в Чернівцях 13 листопада 1934 р., йшлося про створення несприятливих умов для економічної діяльності євреїв на території Буковини: „... Також у питанні бойкоту я намагався проводити практичну роботу. Успіх міг бути можливим насамперед у двох галузях. Спочатку необхідно спробувати по можливості більше не віддавати єврейським фірмам німецькі гроші... Незабаром передбачається створити для всіх галузей, які дотепер перебувають виключно в єврейських руках, заміну німецькими підприємствами...”¹⁵. Німецька місія у Бухаресті у листі від 23 січня 1939 р. до МЗС у Берліні повідомляла: „Як один з небагатьох ефективних антисемітських заходів необхідно згадати заснування „Banca de Nord” у Чернівцях, який цими днями був відкритий особисто міністром економіки... євреям та висунутим євреям кредити не повинні надаватись...”¹⁶. В 1939 р. розпочався масовий виїзд німців з Буковини на територію Третього рейху. З огляду на складне становище та з метою збереження німецької культури ідея переселення буковинських німців знайшла підтримку як у Чернівцях, так і в Берліні. Великою підтримкою ідея переселення користувалась серед молодшого покоління буковинських німців. Старше покоління не було таким рішучим з огляду на сімейно-майнові відносини, але небезпека більшовізації та румунізації поступово посилювала бажання відносно організованого переселення. Дехто з євреїв намагався виїхати разом з ними за підтримки документів. Як відомо, згідно з німецько-радянським таємним протоколом від 23 серпня 1939 р. (пункт 3) до сфери радянських інтересів була віднесена Бессарабія. 28 червня 1940 р. Буковина була зайнята радянськими військами. Повним ходом пішов процес радянської, який супроводжувався політикою масових репресій, націоналізації, розкуркулення, депортацій до Сибіру та Казахстану тощо.

Отже, політичні процеси в краї в першій половині XX ст., що відбувались за двох тоталітарних режимів, відчутно змінили соціальну структуру Буковини, а особливо її національне забарвлення.

Історія розділила буковинців, колишніх родичів, сусідів, друзів та однокласників, одягнула їх в різні уніформи. Тисячі замордованих в сталінських і румунських таборах євреїв, українців, румунів, німців, тисячі буковинців стали жертвами переселенських акцій, депортацій з Буковини. Антидемократична політика та пропаганда сприяла виникненню міжнародної недовіри на ідеологічному та побутово-майновому ґрунті. По-перше, змінилась кількість представників етносів, що мали глибокі історичні зв'язки з регіоном. По-друге, переселенці з СРСР та Румунії не були знайомі із традиційними місцевими ідеалами багатокультурності та взаємоповаги. Виникла серйозна загроза самому факту існування „буковинської спільноти”. І все ж переважна більшість краян зберегла дух попередньої толерантної доби.

2-7 липня 1941 р. Чернівецька область була окупована румунсько-німецькими військами. Другий прихід румунських військ на ці терени помітно позначився на етнополітичній ситуації. Це була найгірша сторінка в історії місцевих національних відносин. Адже здійснювалась відверта окупаційна, терористична політика, стимулювався побутовий антисемітизм до рівня погромів. В перші дні окупації на Буковині було знищено 12 тис. євреїв, з них 5 тис. чернівчан. 1 вересня 1941 р. до Румунії перейшли території між Дністром і Південним Бугом (Трансїстрія). На окупованих українських територіях було встановлено румунську адміністрацію – так зване „Врядування Трансїстрії” на чолі з губернатором Г. Алексану. Почалася масова депортація євреїв у табори Трансїстрії. 10 жовтня 1941 р. губернатор Буковини генерал Калотеску видав розпорядження про створення гетто в Чернівцях, яке повинно було стати збірним пунктом у ході депортації до Трансїстрії для всіх буковинських євреїв. За весь період окупації в таборах Трансїстрії було знищено 327100 євреїв, вислано 90 тис. буковинців, з них – 33391 чернівчан¹⁷. Для забезпечення стабільного стану економіки з дозволу губернатора Калотеску в місті Чернівці було залишено 16569 євреїв, до цієї кількості додалися євреї, що залишилися за „дозволами Траяна Поповича”. Всього біля 20 тисяч. Євреям для перебування в місті видавались індивідуальні дозволи – „авторизації”, які виписувались за великі гроші¹⁸.

В Чернівецькому архіві зберігається багато документів, що підтверджують факт залучення осіб єврейської національності до виконання робіт на користь Великої Румунії. Наприклад, такі: „... Про направлення в м. Чернівці на роботу осіб єврейської національності в бібліотеку румунсько-націоналістичного товариства”¹⁹, „... Про мобілізацію на роботу спеціалістів-лікарів єврейської національності...”²⁰. За найменшу провину євреї позбавлялись права проживати в місті і підлягали негайному виселенню до табору. Зрозуміло, що євреї використовували кожний можливий шанс, щоб не потрапити до Трансїстрії і врятувати життя. Багато чернівецьких євреїв вбачали таку можливість у

зміні віросповідання. В 1942 р. урядовий військовий кабінет видав наказ про заборону єврейському населенню переходити в православ'я²¹. Євреї, які здійснили перехід у православну віру раніше, масово почали подавати прохання про видачу їм довідок про цей акт, як, наприклад, відомий чернівецький меценат Альфред-Марчел Тітінгер²². Також євреї розраховували на лояльність влади, намагаючись використати свої минулі заслуги перед державою і суспільством. 23 березня 1942 р. Йосип Блюм від імені євреїв-інвалідів Першої світової війни подав прохання на ім'я губернатора краю про виплату їм матеріальної допомоги, встановленої раніше соціальною службою та звільнення від носіння жовтої зірки на одязі. На жаль, у матеріалах справи не знайдено результатів листування євреїв-ветеранів з місцевою владою, але, вочевидь, їм не вдалося домогтись задоволення свого прохання, адже листування з владою тривало до 1943 р.²³

Окупація Північної Буковини Румунією призвела до посилення національного протистояння, виникнення елементів недовіри між різними націями та дискримінації єврейського населення краю. Важливим доказом антиєврейської політики румунської окупаційної влади був факт позначки „Еугей” у верхньому правому кутку багатьох архівних документів, які так чи інакше стосувалися представників єврейської національності.

Буковинська громада досить своєрідно ставилася до політики „остаточного вирішення єврейського питання”. Тут відіграли важливу роль тенденції розвитку краю попередніх десятиліть та національної політики правлячих тоталітарних режимів. Як наслідок відбулись помітні зміни у кількісному співвідношенні національного складу Буковини та у політичних поглядах буковинців. Більшість людей досить нейтрально реагували на геноцид єврейського населення, переймаючись власними клопотами в роки воєнного лихоліття. Велику роль відіграла антисемітська пропаганда, спрямована на формування упередженого ставлення до представників єврейської громади: „...мати заборонила мені навіть пам'ятати про те, що бачив. А корів ми потім там б'ялих не бачили...”²⁴, – згадує Андрухович Франц Миколайович, який дев'ятирічним хлопчиком, випасаючи разом з друзями худобу в районі Цецино (дачний район на околиці сучасних Чернівців), спостерігав за розстрілами євреїв. Зрозуміло, що в складних умовах людина мислить і діє, не завжди керуючись морально-етичними нормами, адже війна сама по собі – явище аморальне, а цінність людського життя в цьому контексті взагалі зводиться нанівець. На Буковині, враховуючи регіональну специфіку, міжетнічні проблеми та ставлення до подій Голокосту набули специфічного характеру. Особливу увагу варто звернути на німецько-єврейські стосунки. Між німцями і євреями Буковини ніколи не існувало серйозних суперечностей чи конфліктів. Німці стали ніби зряддям спільного ворога – шовінізму у боротьбі проти євреїв. Асимільовані чернівецькі євреї були

пристрасними прихильниками німецької культури й нерідко ідентифікували себе з німцями. Як приклад, всевітньо відомий композитор і піаніст Йосип Ельгісер отримав право на життя тільки завдяки тому, що під час селекції в таборі мав при собі томик Гете німецькою мовою. А в часи Голокосту євреї стали об'єктом зневаги і расової ненависті саме з боку своїх німецьких співгромадян²⁵. Певна кількість людей вбачали в ситуації з єврейським населенням можливість збагатитись за рахунок їх майна – вирішували матеріально-майнові проблеми: „Мешканець с. Мамалига Афанасій Плоп просить передати у власність сільської громади 112 овець і 1 барана, які належали євреям, інтернованим в табір, мотивуючи своє прохання тим, що з 1940 р. вони працювали на власників тих овець...”²⁶. Здобиччю місцевого населення за сприяння примарії та губернаторства Буковини ставала різноманітна власність євреїв: від приватної бібліотеки до постільної білизни, переданої священникам на прохання митрополита Буковини у 1942 р.²⁷ Найбільше було бажаних заволодіти помешканнями євреїв. Попит на вільне житло був таким великим, що у 1942 р. при примарії м. Чернівців було створено відділ з обліку житлового фонду, що належав мешканцям міста, висланим до концтабору. Мотивація поведінки більшості людей носила суто побутовий чи морально-етичний характер і зовсім невелика частина співпрацювала з окупантами з ідеологічних міркувань, через симпатію до режиму. По-іншому важко прокоментувати дії натовпу, який під час переселення євреїв в гетто грабував беззахисних людей прямо серед вулиці.

Доноси на євреїв, переважно анонімні, підтверджують корисні мотиви людей чи особисту неприязнь, що носила суб'єктивний характер. Інспекторат регіональної політики зареєстрував анонімний донос за №2591/942 від 3 липня 1942 р. про те, що „...зубний лікар Соломон Еленберг Розенблат проживав у Чернівцях в період радянської окупації і виявляє неблагодійність щодо румунської влади...”²⁸.

Багатьом буковинським євреям, які не втратили зв'язки з родичами у Чернівцях чи мали гроші на підкуп румунських офіцерів, вдалося організувати у трансністрійських таборах більш-менш пристойне існування та систему взаємодопомоги. Бували випадки, коли євреям, депортованим до таборів, надавали матеріальну підтримку колишні сусіди, колеги, друзі. Ця обставина не може не викликати віру у глибоку порядність людей та високі моральні ідеали, а також незламні традиції толерантності буковинців. Як приклад: 11 березня 1942 р. мешканка Чернівців Ельвіра Ротару отримала дозвіл переправити через Національний банк з Чернівців до Трансністрії своїм знайомим 1230 лей²⁹.

Значна частина населення, симпатизуючи режимові, шукали приводу позбавитись єврей-конкурентів, як правило, в економічній сфері. Більшість населення не брала участі у масових екзекуціях та відкритому терорі, займала найбільш

популярну тоді позицію – пасивних спостерігачів.

Отже, дослідження питання міжлюдських та міжетнічних стосунків у період Голокосту на Буковині дає можливість зробити такі висновки:

По-перше, роль місцевого населення у подіях Голокосту на Буковині прямо пов'язана з подіями передвоєнних десятиліть. Масові міграції, депортації, політика асиміляції, заселення Буковини людьми з Румунії та СРСР, які були незнайомі з давніми традиціями толерантності, виплеканими тут роками, призвели до помітної зміни національної структури та заподіяли шкоди доброзичливому клімату у буковинському суспільстві. Якщо до початку ХХ ст. ставлення до єврейського населення обмежувалось лише певною недовірою в поодиноких випадках, то з наростанням політичних суперечностей у світі вони почали переростати у відкрито вороже налаштування.

По-друге, політика терору і залякування сприяла виникненню синдрому страху, розгубленості людей та невпевненості у своєму майбутньому. Це був грандіозний виклик, який вимагав від людини незламного спротиву і неабиякої духовної сили. Тому багато місцевих мешканців відверто співчувало євреям, але боялось втрутитись в ситуацію.

По-третє, антисемітська пропаганда знайшла відгук серед частини громадян, тому можна констатувати випадки погромів, екзекуцій, пограбування євреїв, доносів тощо.

По-четверте, спільна історична пам'ять буковинців незалежно від національної приналежності про минулі доброзичливі часи дала змогу врятуватись великій кількості буковинських євреїв. Місцева інтелігенція, прості люди надавали притулок євреям, попереджали про небезпеку, допомагали вижити, надавали матеріальну допомогу (це було можливо за більш-менш ліберального ставлення до цього румунської окупаційної влади). Не тільки окремі особистості, цілі громади на Буковині ризикували життям заради порятунку єврейського населення. Єврейські хати ще довгі роки пустували у с.Клішківцях, що на Хотинщині, а клішківчани довго виглядали своїх сусідів, яких не встигли порятувати. Усі дорослі розум вирішили захистити євреїв у с. Іспас Вижницького району і зробили це. А скільки ще таких сіл на Буковині?

По-п'яте, одним з наслідків Голокосту на Буковині стало виникнення розбіжностей у поглядах представників різних національностей на історію Другої світової війни та роль місцевого населення у геноциді проти єврейського народу.

Проблема Голокосту на Буковині потребує детального вивчення і нових досліджень. Необхідно відтворити більш повну реальну картину подій, з'ясувати головні причини конкретної моделі поведінки людей в умовах небезпеки, психологічний стан людини, громади, суспільства в екстремальній ситуації. Важливо дослідити взаємозв'язок між матеріальними і духовними мотивами поведінки людей, які впливали на їх моральний вибір.

¹ Цит. за Абрамская И. Стоящие в стороне или стоящие

рядом. – Междунар. школа Яд Вашем, 2007. – С.28.

² Федорак В. Ф., Черкач Н. І. Хрестоматія з історії рідного краю (ч.ІІ). – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 81 с.

³ Запис інтерв'ю з Андруховичем Ф. М. – Чернівці, 2005.

⁴ Селезінка В. Місто моєї любові. – Чернівці: Крайова освіта, 2002. – С. 315.

⁵ Добржанський О. Національний рух українців Буковини др. половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці: Чернівецький державний ун-т ім. Ю. Федьковича, 1999. – С.45.

⁶ Федорак В. Ф., Черкач Н. І. Історія рідного краю. – Чернівці, 2000. – С. 41-42.

⁷ Добржанський О. Назв.праця. – С. 70, 74.

⁸ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга. Вспоминают ветераны войны. – Черновцы, 1995. – С. 48.

⁹ Курило В. М. У боротьбі за визволення 1922-1940. – Львів, 1977. – С. 48.

¹⁰ Там само. – С. 49-50.

¹¹ Лебедев Н. И. Крах фашизма в Румынии. – М.,1976. – С. 208.

¹² Масан О., Чеховський І. Чернівці: 1408-1998. – Чернівці: Місто, 1998. – С. 45-46.

¹³ Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток (Матеріали і документи) / Упор. та ред. С. Д. Осачук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С.200.

¹⁴ Там само. – С. 249.

¹⁵ Там само. – С. 200.

¹⁶ Там само. – С. 213.

¹⁷ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга. Вестник. Люди остаются людьми. Свидетельства очевидцев/под. ред. Г. Л. Шабашкевича. – Черновцы: Прут, 1992. – Вып.1. – С.3-4.

¹⁸ Черновицкое общество еврейской культуры им. Е. Штейнбарга... – Черновцы: Прут, 1992. – Вып.2. – С.4.

¹⁹ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. Р-662. – Оп.1. – Спр.19.

²⁰ Там само. – Спр.561.

²¹ Там само. – Спр.738.

²² Там само. – Спр. № 753.

²³ Там само. – Спр. № 8.

²⁴ Запис інтерв'ю з Андруховичем Ф. М. – Чернівці, 2005.

²⁵ Запис інтерв'ю з Й. Ельгісером. – Чернівці, 2005.

²⁶ ДАЧО. – Ф. Р-662. – Оп.1. – Спр.130.

²⁷ ДАЧО. – Ф. Р-307. – Оп.1. – Спр.607.

²⁸ Там само. – Спр.703.

²⁹ ДАЧО. – Ф. Р- 662. – Оп.1. – Спр.765.

*Наталья Абрамова
(Черновцы)*

ГОЛОКОСТ НА БУКОВИНЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ БУКОВИНСКОЙ ПОЛИЭТНИЧНОСТИ

В статье освещаются события Голокоста на Буковине в годы Второй мировой войны и их специфика как наследие определенных этнонациональных процессов в крае на протяжении XVIII – начала XX ст.

Ключевые слова: Голокост, геноцид, этнонациональная политика, антисемитизм, толерантность, коллаборационизм.

Natalia Abramova
(Chernivtsi)

HOLOCAUST IN BUKOVINA THROUGH THE PRISM OF BUKOVINIAN MULTICULTURALISM

This article reveals the developments in Bukovina in the Holocaust during World War II and its specificity as a result of certain ethnic processes in the province, which occurred during the 18th – early 20th century.

Key words: the Holocaust, genocide, ethnic politics, antisemitism, tolerance, collaboration.

УДК 327 (477+470+571)

Діна Попова
(Київ)

ІСТОРИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ КРИМСЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

У статті на документальних джерелах обґрунтована концепція об'єктивних причин належності Криму і м. Севастополя Україні. Охарактеризовано особливості розвитку Криму і Чорноморського регіону в цілому; розкрито історію процесу передачі Кримської області до складу України.

Ключові слова: цивілізація, стереотипи, Чорноморський регіон, Крим, передача, економічні умови, Україна, Президія, указ, закон.

Актуальність кримської проблематики визначається всезростаючим її впливом на фактор стабільності в регіоні, що підтверджується як активізацією зацікавлених у пануванні в цьому ареалі міжнародних учасників, так і актуалізацією явних і прихованих загроз, що впливають на стабільність і безпеку в Чорномор'ї. Хоч питання про Крим, зокрема про його передачу Україні в тій чи іншій мірі уже висвітлювалося у багатьох працях¹, однак є потреба глибше і конкретніше показати цей процес для наших читачів.

Особливості розвитку Криму і Чорноморського регіону в цілому, як стверджують дослідники, додало його географічне розташування – на стику Античної (Давньогрецької та Греко-Римської) і Ірано-Зороастрійської цивілізацій, що впливали і стимулювали вихід на ранньодержавний (ранньокласовий) рівень місцевих суспільств. Рух хрестоносців, що утворили на рештках Візантії т.зв. Латинську імперію, послабило протистояння східнохристиянських народів тюрксько-мусульманському наступу². У XIII ст. на північних берегах Чорного моря закріпилися татаро-монгольські орди, швидко ісламізовані, що визнали у XV ст. верховенство Османської імперії. Венеціанці (друга половина XIII ст.) і генуезці одночасно проникають в Причорномор'я і створюють на його берегах, перш за все в Криму, свої колонії, зберігаючи на

півострові оплоти православ'я (Херсон-Корсунь) і гірськокримське князівство Феодоро.

Зоною цивілізаційного стику і етно-конфесійними протистояннями, що періодично загострювалися, виявлявся Крим – найважливіший стратегічний пункт всього Причорномор'я³. У давнину тут превалював вплив безпосередньо присутньої на півострові (міста Боспор, Феодосія, Херсонес, Керкінітида) Античної цивілізації в її ранній давньогрецькій, а також елліністичній і пізній греко-римській формах. Остання із затвердженням християнства у Середземноморсько-Чорноморському басейні органічно переросла у візантійсько-східнохристиянський вплив, що поєднувався з помітною присутністю іудаїзму і пануванням у степовій зоні тюркських племен з їх традиційним язичництвом. З другої половини XIII століття, коли Крим входив до складу Золотої Орди, при збереженні превалювання православ'я в південно-західній і південній частинах півострова тут посилюється вплив ісламу, який стає віросповіданням татарського населення, а також принесеного генуезцями католицизму. Однак у 1475 р. в результаті турецького завоювання католицька присутність була ліквідована, а православ'я лише анклавно зберігалось в окремих містах за повним превалюванням ісламу. Мусульмансько-Афразійська цивілізація в її тюрксько-сунітській формі, представлена кримськими татарами і турками, з кінця XV ст. до кінця XVIII ст. в Криму повністю превалювала⁴.

Ми навели тут висновок українського ученого Ю. Павленка щодо розповсюдження ісламу в Криму з метою показати, що православ'я значно пізніше було привнесено правлячими колами Російської імперії на півострів. І сьогодні не є підставою вважати кримську землю історичним ареалом православного населення, хоча на цьому наполягають і звертають увагу переважно російські експерти.

Крим у результаті завоювання став частиною Російської імперії. Катерина II, що приєднала Крим у 1783 р., розпочала бурхливу діяльність з його християнізації, тісно пов'язану з русифікацією. В результаті православ'я стало домінувати над ісламом, а після виселення кримських татар з їхньої рідної землі у травні 1944 р., слов'янське („православно-советсько-постправославне”, як називає його Ю. Павленко) превалювання стало тут „неперерекаемым”. Однак з поверненням на півострів кримських татар за підтримки Туреччини у Криму посилюється роль тюрксько-мусульманського фактора, і він при збереженні чисельного політичного і соціально-економічного превалювання слов'янського компонента знову набуває характеру району міжцивілізаційної взаємодії.

Щодо політичного аспекту розвитку Криму зазначимо, що Лютнева буржуазна революція в Росії призвела до актуалізації кримськотатарського питання. У березні 1917 р. представники кримськотатарського народу запропонували свою участь у розбудові нової влади, але виконком Сім-

феропольської ради відхилив прохання кримських татар, оскільки інших представників національних організацій до його складу не було включено. 25 березня 1917 р. у Сімферополі було проведено кримськотатарський курултай (загальні збори), у якому взяли участь понад дві тисячі делегатів. Учасники курултаю обрали Тимчасовий кримськомусульманський виконавчий комітет, очолюваний Номаном Челебиджиханом. Тимчасовий уряд Росії офіційно визнав комітет як повноправний і законний адміністративний орган, що має представляти інтереси всіх кримських татар. Метою кримськотатарського народу було утворити державу, подібну до Швейцарії, де всі нації і народності жили б у дружбі і рівноправ'ї. 17 грудня 1917 р. кримськотатарський курултай проголосив відокремлення Криму від Росії. Водночас цей фактичний уряд Криму виступив за союз з Україною, розуміючи важливість збереження історичних, господарських, культурних зв'язків з нею. Україна також проголосила утворення самостійної Української незалежної республіки (УНР).

Радянська влада кримське питання вирішила традиційно: керівник курултаю був розстріляний, про самостійність Криму не було й мови, після завершення громадянської війни на кримській землі почали утверджуватися радянські порядки і реалізовуватися радянські концепції розвитку. У 1921 р. (19 жовтня) Декретом Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів за № 556 у складі РРФСР була утворена Автономна Кримська Соціалістична Республіка в кордонах Кримського півострова⁵. У декреті чітко зафіксовано, що Севастопольський округ разом з Євпаторійським, Керченським, Сімферопольським та іншими є складовою частиною Кримської автономії⁶.

Після виселення кримських татар з Криму у 1944 р. (як таких, що співпрацювали з німецько-фашистськими загарбниками) необхідність в автономії відпала сама собою, і радянський уряд вирішив тут створити область. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 р. кримську автономію було ліквідовано, а натомість створено Кримську область, населення якої значно зменшилося у результаті депортації кримських татар у 1944 р. Саме ця область у 1954 р. увійшла до складу Української РСР.

Економічними важелями щодо вирішення радянським керівництвом питання приналежності Криму можна вважати важку економічну ситуацію в цілому СРСР після Другої світової війни. В країні панувала глибока економічна криза, викликана значною післявоєнною розрухою. Пропозиції з боку США щодо участі СРСР в отриманні допомоги з спеціального фонду за планом державного секретаря Дж. Маршалла, який було створено для надання допомоги постраждалим у результаті війни країнам, радянське керівництво повністю відхилило, оскільки вбачало в плані приховані інтереси протилежного „агресивного” блоку опа-

нувати радянським простором. Деяку допомогу отримали тільки Українська РСР і Білоруська РСР за реалізацією плану ЮНРПА.

Історія процесу передачі Кримської області до складу України розпочалася з розгляду зазначеного питання і прийняття відповідного рішення Радою Міністрів РРФСР, яка дійшла висновку про доцільність передачі Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР з огляду на важкий економічний стан регіону. Необхідно було узгодити це питання з керівництвом України, яке розглянуло його на засіданні Президії Верховної Ради Української РСР.

Про конкретні історичні події щодо перепідпорядкування Криму УРСР зазначимо далі. Після ретельного вивчення кримського питання Рада Міністрів РРФСР дійшла висновку про доцільність передачі Кримської області до складу України. З цією пропозицією вона звернулася до Президії Верховної Ради РРФСР, а та – до українського керівництва. Верховна Рада Української РСР розглянула звернення ВР РРФСР і прийняла постанову. Постанова Президії Верховної Ради УРСР „О представленні Президиума Верховного Совета РСФСР по вопросу передачи Крымской области в состав Украинской ССР” від 13 лютого 1954 р. за підписами голови Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченка і секретаря Президії Верховної Ради УРСР В. Нижника було передано Раді Міністрів РРФСР. Паралельно зазначене питання розглянули на спільному засіданні представників Кримської і Севастопольської рад депутатів трудящих. На підставі всіх ухвалених рішень президія Верховної Ради РРФСР прийняла постанову, де йшлося про доцільність передати Кримську область до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки⁷.

Пізніше документ було направлено до Верховної Ради СРСР. Президія цього органу розглянула звернення „Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР” і визначила, що з „географічних та економічних міркувань передача Кримської області до складу братньої Української республіки доцільна і відповідає загальним інтересам Радянської держави”. Рада Міністрів РРФСР власну пропозицію внесла на розгляд Президії Верховної Ради РРФСР після того, як отримала згоду керівників України. Президія Верховної Ради РРФСР 5 лютого 1954 р. прийняла відповідну постанову, і 13 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР також ухвалила постанову „Про подання Президії Верховної Ради РРФСР з питання передачі Кримської області до складу Української РСР”. Обидві постанови були направлені на розгляд Президії Верховної Ради СРСР.

19 лютого 1954 р. після відповідного обговорення за присутності низки зацікавлених осіб і запрошених високопосадових осіб одностайно був затверджений Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР” („О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР”) за